

УДК 711.27:911.372.32:719(477.46)

АРХИТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНІ ОСОБЛИВОСТІ АГЛОМЕРАЦІЙНОГО ПЛАНУВАННЯ

ЄГОРОВ Ю. І., к. арх., доц.

Кафедра лісового господарства, Уманський національний університет садівництва, вул. Інститутська, 1, Умань, 20305, Україна, тел. (04744) 3-43-79, e-mail: forestry@udau.edu.ua

Анотація. Розглянуто історичні етапи становлення, планувальну структуру територій та адміністративно-правовий статус агломерації на прикладі Уманщини. Обґрунтовано цінність природної та культурної спадщини, сформульовано методи містобудівних перетворень, рекомендовано удосконалення системи управління планувальної структури агломерації. Запропонована структурна модель – програма відродження архітектурно-ландшафтного потенціалу та організації системи туристичного огляду середовища Уманщини.

Ключові слова: Уманщина; спадщина; охорона; управління

АРХИТЕКТУРНО-ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АГЛОМЕРАЦИОННОГО ПЛАНИРОВАНИЯ

ЕГОРОВ Ю. И., к. арх., доц.

Кафедра лесного хозяйства, Уманский национальный университет садоводства, ул. Институтская, 1, Умань, 20305, Украина, тел. (04744) 3-43-79, e-mail: forestry@udau.edu.ua

Аннотация. Рассмотрены исторические этапы становления, планировочная структура территории и административно-правовой статус агломерации на примере Уманщины. Обоснована ценность природного и культурного наследия, сформулированы методы градостроительных преобразований, рекомендовано усовершенствование системы управления планировочной структуры агломерации. Предложена структурная модель - программа возрождения архитектурно-ландшафтного потенциала и организации системы туристического осмотра среды Уманщины.

Ключевые слова: Уманщина; наследие; охрана; управление

ARCHITECTURAL AND URBAN PLANNING FEATURES OF AGGLOMERATIVE PLANNING

YEGOROV Yu. I., *Cand. Sc. (Arch.), Ass. Prof.*

Department of Forestry, Uman National University of Horticulture, 1, Instyutaska str., Uman, 20305, Ukraine, tel. (04744) 3-43-79, e-mail: forestry@udau.edu.ua

Abstract. The historical stages of formation, planning structure of the territories, administrative and legal status of the agglomeration, on the example of Uman region had been considered. The value of natural and cultural heritage had been grounded, methods of urban development were formulated. Improvement of the management system of the planning structure of the agglomeration had been recommended. Structural model as a program for the revival of architectural and landscape potential and the organization of a tourist survey of Uman region's environment had been proposed.

Keywords: *Uman region; heritage; protection; management*

Вступ. У сучасній теорії і практиці містобудування впроваджуються демократичні форми значних політичних та соціально-економічних змін, які формують новий сучасний світогляд і відповідне архітектурне мислення. За таких умов виникає потреба в теоретичному обґрунтуванні нової державної містобудівної політики, врахування наслідків минулих періодів, а також сучасних та перспективних проблем. Наведене дослідження присвячене одній із найактуальніших проблем агломераційного

планування Уманщини, спрямованого на просторову організацію містобудівних процесів, які в сукупності визначають рівень життєдіяльності населення.

Постановка проблеми. Нині правові професійні норми щодо державного регулювання, планувального розвитку, системи охорони та управління об'єктів культурної спадщини цієї агломерації, у тому числі юридичне визначення поняття «Уманщина» не легітимізовані в державному законодавстві. Для здійснення управління територіями Уманського краю,

зокрема, просторової організації середовища, питання підвищення естетичних якостей довкілля, гармонізації великих просторів агломерації композиційними засобами, як правило, не порушувались. Ігнорування культурно-ландшафтного контексту, своєрідності національно-агломераційного досвіду й естетичної привабливості історичного середовища поселень Уманщини викликають на практиці значні архітектурно-містобудівні помилки.

Аналіз публікацій. Методологічне значення для цього дослідження мають фундаментальні праці в галузі архітектури та містобудування Ю. М. Білоконя, М. М. Дьоміна, Т. Ф. Панченко. Дослідженням проблем збереження та охорони культурної спадщини присвячено наукові праці В. В. Вечерського, О. А. Пламеніцької. Закономірності історичного розвитку Уманщини досліджували Т. П. Бевз, Ю. І. Бодров. Композиційні основи містобудівного розвитку широко представлені у працях зарубіжних учених М. Г. Бархіна, А. В. Іконнікова, К. Лінча.

Мета статті - обґрунтування цінності природної та культурної спадщини, формулювання методів містобудівних перетворень, удосконалення системи управління планувальної структури Уманщини.

Виклад матеріалу

Назва об'єкта. Поняття «Уманщина» у свідомості сучасного міського мешканця асоціюється із значною територією з центром у місті Умань, сукупністю природних, соціальних та культурних компонентів, унікальною історичною долею.

На думку істориків, під Уманщиною розуміється не тільки сучасний Уманський район, адже його створено порівняно недавно, а й Уманський повіт у складі Київської губернії, Уманський округ військових поселень, Уманський козацький полк, Уманський повіт Брацлавського воєводства.

У більшості наукових праць стверджується, що назва самого міста Умань пов'язана з назвою річки Ума, про яку літопис згадує ще в 1497 році. Можна припустити, що згодом річку Уму стали називати Уманкою, а побудоване біля неї місто Уманню. Але таке пояснення небездоганне, тому що «пустиня Гумань» обмежена на карті річками Удич, Південний Буг, Синюха, Ятрань і Ревуха, там протікає річка Уманка, значно менша їх за розмірами.

Найімовірнішим слід вважати таке походження назви міста Умань. Із кінця II ст. на півдні Уманщини в степах кочували *кумани*, там була *Куманія*. То – латинська назва, місцеве населення могло говорити Кумань (Волинь, Київ, Познань). Як у багатьох народів Сходу, звідки прикочували кумани, буква к часто трансформується в букву г. Тому одні люди називали одну й ту ж місцевість Куманією, а інші Гуманню (наприклад, Карадах – Гарадах, Кубань – Губань). Колись і саме місто називали не Уманню, а Гуманню. Аналізуючи вказані та деякі інші відомості, історики доходять висновку, що назва міста могла виникнути в результаті таких перетворень: Куманія – Кумань – Гумань - Умань [2].

Адміністративний статус об'єкта. У сучасній теорії і практиці містобудування проблеми розселення людей на певній території пов'язуються з локальними системами розселень, які являють собою межі поселень, розміщених у мережах компактних територій, транспортна доступність якої від центру до крайнього пункту не перевищує 1-1,5 год. в один кінець (100-150 км). Прикладом такого утворення є міська агломерація, яка створює можливість постійного спілкування населення [1].

Наразі сьогодні дослідники називають Уманщину регіоном, районом, агломерацією, міжрайонною системою розселення. Агломераційне планування Уманщини, обмежене тільки обласними і районними кордонами, вже не дає можливості вирішувати найважливіші питання, пов'язані з економічною,

екологічною, соціальною і культурною проблематикою.

Враховуючи характер територіальної цілісності і функціонально взаємопов'язаної групи поселень, між якими існує розподіл соціальних, економічних та культурних зв'язків, що історично склалися, з географічним центром України в місті Умань, Уманщину слід віднести до етнокультурної агломерації держави, результату прояву унікальних просторових, ландшафтних та мистецьких чинників.

Опис об'єкта. Територіальний аналіз планувальної структури Уманщини, проведений автором, виявив певні спільні риси та розбіжності в наукових працях щодо визначення меж досліджуваного утворення. На думку К. Лінча, «...межі, або кордони – ці лінійні елементи оточення, які глядач не використовує як шляхи і не розглядає їх у цій якості. Це межі між двома станами» [5]. Усі визначення однозначно являють Уманщину як неподільний, первинний елемент (у складі декількох областей) планувальної структури України – тобто територію, обмежену певними *кордонами*.

Кордони Уманського козацького полку на час його становлення на заході межували із Кальницьким (Вінницьким) та Брацлавським полками, гранична *межа* проходила в районі річок Соб та Буг. На півночі та північному сході у 1649 році він межував з Білоцерківським, а 1654 році – Павлоцьким і Білоцерківським полками. З півдня *межі* полку доходили до степу і були дуже нерівними, а на південь від брацлавського кордону по р. Удич простягався вузький клин. Зі сходу найвіддаленішою сотнею полкової території була Уманська сотня з належними до неї Псарівкою та Сушківкою у районі р. Ятрань [3].

Відповідно до територіального аналізу центральної частини України, яка включає середню Наддніпрянщину та Поділля, історичних документів, топографічних карт запропоновано методика визначення *меж* об'єкта дослідження – Уманщини, яка визначається двома факторами: природними межами річок та адміністративними

межами. На запропонованій території Уманщини ці два різні за своєю природою типи меж не збігаються: межі Черкаської, Вінницької, Київської, Кіровоградської, Одеської та Миколаївської адміністративних областей проходять у середині досліджуваного утворення, яке з півночі обмежене басейном р. Рось, а з півдня, сходу та заходу – адміністративними межами районів. Таким чином, уманська агломерація водозбірних територій річок Рось та Південний Буг відповідає частинам шести областей (рис.).

Історичність планування об'єкта. Історія містобудівного розвитку Уманщини сповнена конфліктів, деякі з них не вирішені донині. З найдавніших часів вона перебувала в зоні стійкого заселення людьми, тут формувалися осередки археологічної культури, які справили помітний вплив на цивілізований розвиток не тільки українських земель, а й усього людства. Найяскравіший слід залишила трипільська культура (IV - середина III тис. до н. е.), яка не поступалася розвинутим цивілізаціям стародавнього світу.

Важливу роль землі Уманщини, передусім подніпровські, відіграли у становленні однієї з наймогутніших держав епохи Середньовіччя – Київської Русі (XI – XIII ст.), яка започаткувала й утвердила державотворчі традиції українського народу. Укріплені міста-фортеці Корсунь, Умань, Брацлав одночасно були значними ремісничо-торговельними і культурними центрами держави. На Уманщині зародилося і стало впливовою суспільно-політичною силою українське козацтво, а в середині XVII ст. край перебував в епіцентрі Визвольної війни українського народу.

До цього слід віднести унікальну планувальну структуру міжнародних національних автошляхів: північ - південь – Санкт-Петербург – Умань – Одеса; схід - захід – Дніпро – Умань – Львів – Берлін. Як свідчать історики, російські монархи часто користувались цими шляхами, щоб приїхати в Умань та відвідати «Софіївку», або, подорожуючи в Одесу чи Катеринослав - третю південну столицю імперії (Олександр I – 1820 р., Микола I – 1847 р., Олександр II

- 1859 р.). Перехрестя цих двох трансконтинентальних магістралей, головних планувальних осей у центрі України, в м. Умань, крім загальноєвропейського значення, має й глибокий символічний сенс.

Природні ландшафти об'єкта.

Природні комплекси Уманщини за характеристиками рельєфу поділяються на горбкуваті та рівнинні, серед них річкові долини, яри в басейнах річок Південний Буг, Синюха, гірські каньйони Гірського Тікичу, рівнинні степові простори Півдня, лісостеп Середньої Наддніпрянщини та лісові масиви Полісся. Численні природні кордони давали можливість укриття та протистояли зазіханню чужинців. Кожен із цих комплексів Уманщини має свою

унікальність, цілісність, універсальність, що визначає передумови формування і розвитку національної архітектури [4].

Річки Південний Буг, Рось, Синюха, Гірський Тікич, Ятрань, Соб, Дахно – це природні феномени краю, сформовані фізичними і біологічними утвореннями (групами утворень) довкілля. Межі басейнів річок охоплюють достатньо значну територію - близько 82,1 тис. км², що складає 7,6 % від загальної площі об'єкта дослідження. Ключові території басейнів річок забезпечують збереження найбільш цінних і типових для даної агломерації компонентів ландшафтного та біологічного різноманіття.

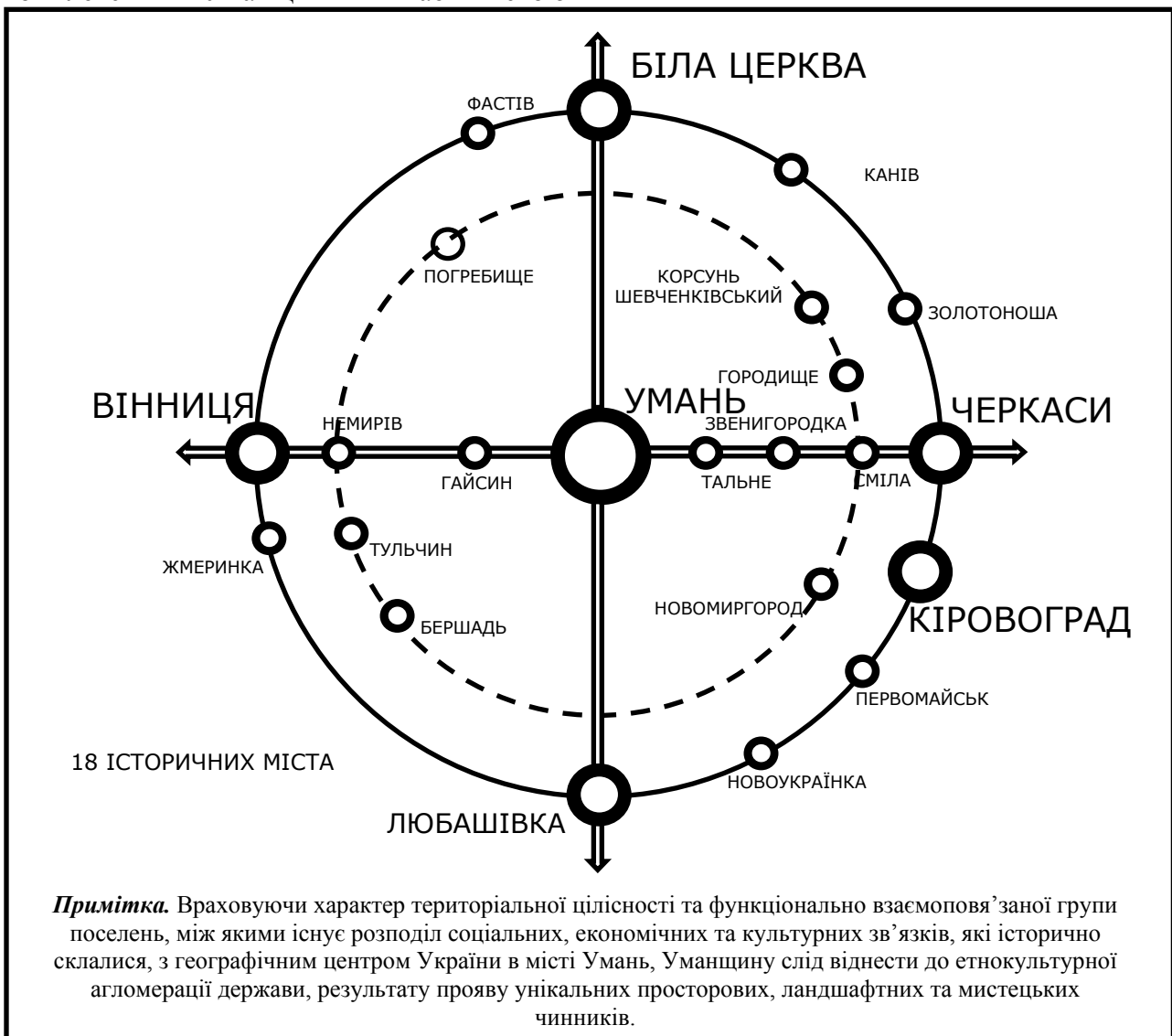

Рис. Планувальна модель культурних та просторових зв'язків уманської агломерації

Як показали дослідження, озеленені території Уманщини являють собою своєрідні рекреаційні утворення, які включають зони відпочинку та лісопаркові масиви. Зони відпочинку класифікуються залежно від розташування в системі агломерації або населеного місця. Лісопарки являють собою об'єкти ландшафтної архітектури, передбачені для короткочасового відпочинку. В межах Уманщини значні лісопаркові масиви площею понад 290 тис. га включають різні ландшафтні об'єкти, в тому числі садово-паркові комплекси в містах Умань, Корсунь-Шевченківський, Тальне, Звенигородка, Немирів, Бершадь та ін.

Культурне надбання об'єкта. На території Уманщини створена достатньо розгалужена, ієрархічно структурована, типологічно різноманітна цілісна система історичних місць (18 міст та два селища міського типу). Пам'ятки різних епох, меморіальні об'єкти агломерації та ландшафтні парки входять до чотирьох історико-культурних заповідників, двом із яких надано статус національних. Заповідники Уманщини - це спеціально відокремлені території, на яких містяться історичні комплекси, ансамблі, що становлять визначну наукову, історичну та мистецьку цінність.

Серед них - Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура» в с. Легедзене (створений 2003 р.), який опікується протомістами трипільської культури, розташованими в шести селах Тальнівського району (Веселий Кут, Глибочек, Майданецьке, Онопрівка, Пищана, Тальянки) в радіусі 7-12 км; 10 пам'яток історії світового значення, розпланована структура поселень археологічного характеру мають видатну універсальну цінність з точки зору історії та науки.

На території Корсунь-Шевченківського національного історико-культурного заповідника (створений 1994 р.) розташований палацовий ансамбль князів Лопухіних-Демидових започаткований у 1782 р. (архітектори Ж. Мюнц і Я. Ліндсей). Нині збереглося 10 із 13 споруд - пам'яток національного значення, що утворюють просторову єдність та зв'язок із пейзажем, та стали унікальним свідченням культурної традиції доби класицизму ХУІІІ-ХІХ ст. Загалом заповідник охоплює 15 окремих територій загальною площею 108 га, включає 29 нерухомих пам'яток культурної спадщини, в тому числі поле Корсунської битви (1045 р.),

садибу-музей письменника І. Нечуя-Левицького та музей композитора К. Стеценка в с. Квітки.

Враховуючи історичну та архітектурну цінність комплексу пам'яток Умані, у 2005 р. створили Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань». Він включає 10 об'єктів, серед них сім пам'яток архітектури, три пам'ятки історії, у тому числі костюл Успінн Богородиці - пам'ятка архітектури національного значення (1825 р.) та пам'ятка монументального мистецтва національного значення - бронзовий бюст І. Д. Черняховському, (скульптор Є. В. Вучетич). Заповідник охоплює окремі території загальною площею 82 га, включає архітектурні споруди, побудовані в різні періоди, що належать до мистецької доби ХІХ-ХХ століть.

Охорона культурного надбання. На основі опису викладеної природної та культурної спадщини Уманщини пропонується удосконалити загальні теоретичні положення та практичні заходи з охорони нерухомих пам'яток агломерації у процесі управління територіями.

Охорона об'єктів традиційного середовища краю повинна гарантувати, що універсальна цінність, цілісність та автентичність буде підтримуватись та поліпшуватись у майбутньому. Регулярний моніторинг загального стану збереженості об'єктів повинен включати розроблення документації з визначенням ключових показників.

Архітектурно-містобудівна діяльність у межах Уманської агломерації, пов'язана з охороною та розвитком культурної спадщини, території історичної забудови, а також охоронних зон, вимагає створення і дотримання чітких регламентів використання території. У Законі України «Про державний земельний кадастр» визначаються «режимно-твірні об'єкти, до яких належать об'єкти культурної спадщини з природними або набутими властивостями, з установленням обмежень у використанні земель». Головна вимога до проведення будь-якої діяльності у межах нерухомих пам'яток та їх охоронних зон - це збереження цілісності, автентичності та поліпшення властивостей, а також забезпечення можливостей огляду і туристичної діяльності.

Відповідно до ДБН Б.2.2.-2008 регламентується порядок визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури містобудування. Проте ці вимоги стосуються сприйняття об'єктів у безпосередньому оточенні без урахування

потреб експонування на рівнях панорам та міських силуетів. Тому головним чинником регулювання архітектурно-містобудівної діяльності в межах охоронних зон та за їх межами стає вимога збереження історичних ландшафтів, що сприймаються з різних відстаней та ракурсів.

Висновки. 1. З метою врахування нормативних вимог пропонується «забезпечення сприйняття ближніх і дальніх ракурсів об'єкта з урахуванням закономірності сприйняття». Це пов'язується з обмеженням висот і габаритів забудови, передбачається опрацювання силуетів та панорам видового розкриття об'єктів, формування просторово-візуальних зв'язків людини й об'єкта з оточенням – «басейнів», «фронтів», «фокусних точок».

2. Вимоги спадкоємного розвитку перспективної забудови на теренах Уманщини повинні узгоджуватись із критеріями висотної відповідності, масштабності, подібності,

ритмічної та метричної співрозмірності. Реконструкція ансамблевих систем повинна досягти єдності структурно-планувальних рішень, масштабу, ритму та симетрії споруд, простору що утворюють.

3. Особливе значення в охороні об'єктів культурної спадщини краю мають розробки візуально-просторового моделювання міських ансамблів. Склад та структура візуально-просторових моделей мають три взаємопов'язані рівні: зовнішній – зв'язок об'єкта з містом та оточенням; внутрішній, на якому формується візуальне сприйняття ансамблю; фрагментальний, на якому забезпечується об'ємно-пластичне і детальне сприйняття вигляду ансамблю. Ця класифікація передбачає просторову організацію середовища на кожному рівні з визначенням видових маршрутів, видових точок, їх ритмічного зв'язку та супідрядності.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Архітектура : короткий словник-довідник / Євреїнов Ю. М., Пламяницька О. А., Вечерський В. В. [та ін.] ; за ред. А. Мардера. – Київ : Будівельник, 1995. – 334 с.
2. Бевз Г. П. Історія Уманщини / Г. П. Бевз. – Київ, 1997. – 103 с.
3. Бодров Ю. І. Історія Уманського козацького полку / Ю. І. Бодров. – Київ : Київський університет, 2001. – 278 с.
4. Ксєневич М. Я. Українська архітектура, її визначальний контекст у просторі, часі, інформації : основи українського архітектурознавства / М. Я. Ксєневич ; Укр. акад. архітектури, Київ. нац. ун-т будівництва і архітектури. – Київ : [б.в.], 2005. – 426 с.
5. Линч К. Образ города / К. Линч. – Москва : Стройиздат, 1982. – 328 с.

REFERENCES

1. Yevreinov Yu.M., Plamianytska O.A., Vecherskyi V.V., ed. MArder A. *Arkhitektura: korotkyi slovnyk-dovidnyk* [Architecture: a short dictionary-directory]. Kyiv: Budivelnyk, 1995, 334 p. (in Ukrainian).
2. Bevz H.P. *Istoriia Umanshchyny* [History of Uman region]. Kyiv, 1997, 103 p. (in Ukrainian).
3. Bodrov Yu.I. *Istoriia Umanskoho kozatskoho polku* [History of the Uman Cossack Regiment]. Kyiv: Kyivskiyi universytet, 2001, 278 p. (in Ukrainian).
4. Ksenevych M.Ya. *Ukrainska arkhitektura, ii vyznachalniy kontekst u prostori, chasi, informatsii: osnovy ukrainskoho arkhitekturoznavstva* [Ukrainian Architecture, its defining context in space, time, information: the basics of Ukrainian architecture]. Ukr. akad. arkhitektury, Kyiv. nats. un-t budivnytstva i arkhitektury [Ukrainian Academy of Architecture, Kyiv National University of Construction and Architecture]. Kyiv, 2005, 426 p. (in Ukrainian).
5. Lynch K. *Obraz goroda* [The image of the city]. Moskva: Strojizdat, 1982, 328 p. (in Russian).

Рецензент: Мироненко В. П. д-р арх., проф.

Надійшла до редколегії: 10.06.2017 р. Прийнята до друку: 27.06.2017 р.